

տան երեսուն հատ եւ մաս առ մաս տարած երեք դրամ: Գրանքն երեք լիւր ջրով՝ փնչել թանկանայ, եւ քամէ եւ խառնէ քանդ դրամ՝ մանուշիկ շարպա եւ երեք դրամ՝ նիլ ձկն, եւ ի բան տար:

Հատ եւ սպրտան երեսուն հատ եւ մանուտակ տալան երեք դրամ. Գրանքն երեք լիւր ջրով՝ որ թանկանայ, եւ քամէ եւ տուր, եւ խառնէ քանդ դրամ մասնուշիկ շարպա եւ երեք դրամ՝ նիլ ձկն, եւ տուր որ ուտէ. օգտէ Աստուծով:

Ժ. Գ.

Գարեջուր սատաճ: Եւ գարին կուտած լինի եւ աղէկ եփէ: Եւ բնութիւն հոգի եւ յոր եւ զսոսկաց տաքութիւն կորէ, եւ զգոյն բանայ, եւ օգտէ տաք եւ պրեցող քերմերուն, եւ զերուն հոգիներ, զծարան կորէ, եւ զայրած խառնուածն ստամոքին ի վարքէ, բայց (Ե) ստամոքն քամի բնկնու: Եւ իր օգուտութիւն վարդաբարակ(այ)ն է, (Ե) լիւրջ ի բան տանին: Զգարին ի ջուրն թրջէ՝ որ կակուզ լինի, պիղիւն հան եւ ած ի քարէ պտուկ, մէկին յոր ջուր լից եւ յեղմն եփէ, եւ գջափն առ եւ յերեքով խառնէ միջեւ եփի, եւ առ ի վար եւ քամէ, եւ քիչ մի մանուշիկ շարպա խառնէ: Տուր անօթուց, օգտէ:

Գարեջուր սատայ: Բազարատ անձ թէ Լաւն այն եւ որ գարին կուտած լինի եւ աղէկ եփի: Եւ բնութիւն հոգի եւ յոր է, քանիքն տաքութիւն տանի եւ զգոյն յորդորէ, եւ օգտէ քերմերուն որ տաք լինայ եւ սուր լինայ, եւ զերուն հոգիներ եւ գծարան կորէ, եւ զայրած խտերն ի ստամոքն բուծէ, եւ եերոց շատ լինէ առնէ, եւ ստամոքին եւ աշխարհն քամի առնէ: Եւ զի քիսան տանի կուլան կուպին որ յետեւ այստուտն՝ օգտէ: Առ գարին ի ջուրն թրջէ՝ որ կակուլանայ, եւ ձեծէ եւ կուտէ, եւ զի ի քարէ պտուկ, եւ ամէն մէկ յորին տան լիւր ջուր խառնէ եւ եփէ հաճանք կակուլով եւ զուփն քարէ եւ խառնէ չէրեքով միջեւ եփի, եւ ի վար առ եւ քամէ, եւ տուր անօթուց մանուշիկ շարպաով, օգտէ Աստուծով:

Գ. Անրապատնիս եւ նախնութեան երկուքն (Ա.ին ու Բ.ին) Համեմատութեամբ բերուած այս սակաւ Օրինակը բաւական են, կարծեմք, լիով Հաստատելու այն Գ.ին նկատմամբ վերադրին նշանակեալն թէ Հաւաքածոյ է եւ ի դանազան հին ու նոր Գեղազործական գրուած ոչ գողովեալ: Այսպէս պէտք չմնալով ասոնց նման այլ Օրինակաց՝ զոր հնար էր մեծ բազմութեամբ յառաջ բերել, կ'անցնինք ի կարեւոր բացատրութիւն տալոցն: Թէ Ա. Անրապատնիս բերուածներն, մանաւանդ Ը. եւ Թ. Օրինակքն, չէին կրնար այլադժմուտ գտնել Հաւաքածոյին մէջ՝ բայց եթէ Ա. էն (աս նոր սկզբնագրէն կամ 1294ին բովարտնէն) առնուելով, այն ամենեւին տարակոյս չէ վերջները: Այսով համոզուելու համար՝ հերիք է միտ գնել Հատ 13ին մէջ հնազանդ բովարտնի եւ առանձինն Ը. եւ Թ. Օրինակացս լիւրջ տրուած տեղեկութեանց: (Տես Հաւաք. 1889. Մայ. էջ 83, 84.) Տեսանք որ այս երկու Օրինակք մի մի Գեղազոր են՝ ամենածանօթ որոշ անձնատրութեանց համար շնուած: Այսպէս պատմական յիշատակարանաց լիւրջ հիմնով իրականութիւն է թէ նոյն Գեղազորը անպակասութիւն են յիշատակ հնազանդ բովարտներն. այնչափ ժամանակագրական ճշդութիւն կայ առաջնայն (Ը.ին) սկիզբը նշանակուած իշխանական անձանց՝ Վահագանի եւ իւր Գրեգոր

որդւոյն, ինչպէս նաեւ Գեղազորը շինող Յեստ բովին, ժամանակին եւ բովարտներն թարգմանութեան կամ խմբագրութեան ժամանակին մէջ, որ ամենեւին տեղի չէ մնար երկրպայութեան: — Նոյնպէս այնչափ միաբան են ձեռագրերն ընդօրինակութեան ժամանակին եւ ժամանակ կենաց Հեթմայ թագաւորական իշխանին, որպէս համար շնուած է երկրորդ (Թ.) Գեղազորն, մինչեւ իշխանն նոյն Գեղազորին սկիզբ գրել տուած է իւր անունն, ինչպէս գրուած կը տեսնուի ի ձեռագրերն 1294ին: — Հաւանական է թէ այլ եւս Գեղազորք ձեռագրերն 1294ին, որ կը գտնուին նաեւ ի Հաւաքածոյին, նոյն կերպով անցած են Ա. Անրապատնիսն ի Գ.ն:

(Հարաւանքն)

Հ. Գ. Թ.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՅԻՍԻՍ ՄԱՅԻՍԻՍԻՍ

Չմիւռնիս՝ մանաւանդ իւր անցեալովն այնպիսի հաստատուն եւ լուսաւոր շաւիղ մըն է գծած տոհմային գրական ու կրթական հրապարակով լիւրջ՝ որ չի կրնար թաքուել ու անտես մնալ նոյն իսկ չընտղ ու չգիտող աշուրներէն ալ: Թող ժամանակն հորով է իւր անին արագ որչափ կրնայ. սակայն Չմիւռնից մասովն ճշուն չինը տակաւին կը լուփ տարեաց խորերէն: Հայաբնակ քաղաքներ թող պարծին բարձր ի գլուխ իրենց նորաշէն հրաշակերտ կրթական հաստատութեամբ. բայց ժամանակագրութիւնն արձանագրած է թէ Չմիւռնիս՝ իրրեւ նոր Աթէնք՝ ասպնջական հիւրընկալ եղած է նաեւ Պոսթորոսի փառաբանակաց: Արեւելք եւ արեւմուտք հայ լուրջութիւնը մեծ միջման մէջ է այսօրս. այսու ամենայնիւ յոյնական այս ափուրներն ալ ցոլացան երբեմն արշալոյսներ՝ լուսաւորելու հայ հրապարակն՝ երբ արդի տանուկալք եւ առաջնորդք — լրագիրք — գեռ ի գոյութեան չէին: Վերջապէս հայ գրական հորիզոնը կը փայլի իւր շողջողուն գրիչներով. սակայն ո՞վ չի գիտեր թէ հոմերեան այս հոլն ալ հայուն նուիրած է հայ գրապէսներ, որոնց յիշատակն յեղափոխ ժամանակի շրջաններուն մէջ քաղաք ի քուն կը ննջէ: — Ստուգիկ ցաւ ալք հակապատկեր հին ու նոր Չմիւռնից եւ նմանեացը մէջ:

Այս յօդուածս՝ իրեն առարկայ բրած է գրագիրի մը Լէ Գրեգորի վնասը, որ տակաւին

կ'ապրի. կ'ապրի բազմաթիւ թերթերու եւ գործերու մէջ. կ'ապրի սպիտակափայլ ալեգը՝ բայց վերջապէս պիտի ապրի նաեւ դարուց ի դարս ալ. վասն զի երկայն ժամանակ եւ անընդհատ գործունէութեամբ ապրած է Հայ գրական ստեղծողին վրայ: Եւ այս անգամ դարձող գրագէտն է Մատթէոս Մամուրեան:

Հայ գրականութեան այս հինաւուրց Նահապետն ինչպէս ոմանք զինքն անուանեցին իրաւամբ՝ այս անխնոյ մշակը ծնած է 1830 ին ի Զմիւռնիա: Մատթէոս եւ իմանալով մանուկ մըն էր, երբ փոքուն Սիւրյ ծանօթ Համաձարակ ժամանախան սկսաւ սպիտակալ նսեմ. յոնիական ասիանց ալ: Մամուրեանի գերդաստանն այս վասնգաւոր աստէն զերծանելու համար կ'ապաստանի Սիրա եւ ապա Աղէքսանդրիա: Առ ի չգլոյն Հայ վարժարանի մ'այս եգիպտական քաղաք՝ Մատթէոս առ Հաբիւի լոյս յաճախէ յոյն կրթարան մը, յորում բաւականապէս կ'ուսանի արաբ եւ յոյն լեզուները: Մամուրեանին հայրը դժգոհ այս օտար ու պատուաստ իրանութենէն, 1842 ին կ'առաքէ զՄատթէոս ի Զմիւռնիա՝ Մեսրոպեան վարժարանն, ուր կը դասախօսէր այն ժամանակ Գր. Վանանդեցին, որ իբրեւ գիտնական մեծ համբաւ ու համարում կը վայելէր: Բայց հոս ալ Մատթէոս գոհ չեղաւ՝ չգտնելով այն ազգիւնը, որ գիտութեան իւր ունեցած անյազ ծաղկաւ յագեցնելէ կարենար լիապէս, եւ բարեբախտ դիպումով մը կըցաւ Փարիզու Մուրատեան վարժարանն երթալ, ուր հինգ տարի շարունակ իւր բնածին հանձարովն ու ձրիւքը՝ գովելի եռանդեամբ եւ ջանիւք ուսանելէն ետքը՝ 1850 ին դարուս նշանաւոր բանաստեղծն Վամարթին ինքն իսկ իւր ձեռագր պատկեց դափնեայ պսակով յոնիաբնակ ծաղկահասակ երիտասարդին ձախալը, ուր իրաւամբ կը կարծէր թէ կը բնակի մեծ հանձար մը, կորովի յիշողութիւն մը եւ անպարտելի զօրութիւն մը: Մամուրեան եւրոպական գիտութեանց միջերը ժրջան մեղուի մը պէս առատաբար միջերած՝ շրջանաւարտի վկայագրով ամրացած՝ յաղթութեամբ դարձաւ իւր ծննդավայրը՝ նշանաբան ունենալով Գործունէութիւն եւ Թարասեւում: Թիւն բառերը: Կոր շրջանաւարտը նոր սերնդեան նորոգ կրթութեան հարկաւորութիւնն ու հոլութիւնը քաջ ըմբռնած ըլլալով՝ իսկոյն դպրոց մը հիմնեց, որ ժողովրդաբար երկարատեւ գոյութիւն չունեցաւ զանազան հակառակ հոգմոց բաղնիքով, որ Զմիւռնիոյ վրայ դառնապէս կը շնչէ երբեմն ծովէն եւ մերթ շրջապատ լեռներէն:

Բայց Մամուրեան գործելու համար ծնած էր եւ պիտի գործէր թէ՛ դպրոցին մէջ եւ թէ՛ դպրոցէն դուրս: Ուստի եւ սկսաւ թարգմանութեանց միջամուկ ըլլալ՝ սկիզբն ընելով քանի մը փոքրիկ գործերէն:

Բովանդակ Տաճկաստանի մէջ — որչափ մեր ծանօթութիւնը կը հասնի — կարծեմ թէ չկայ գրիչ մը, որ թարգմանութեամբ այնչափ գիրք արտագրած ըլլայ, որչափ Մամուրեանինը: Իւր ջլպայն եւ գործն ընտելիւնը զինքն հրապարակէ ի հրապարակ փոխադրած է անգագար, մերթ պատմագէտ եւ անտեսագէտ, երբեմն թատերագիր եւ երգիծալան, յաճախ քաղաքագէտ եւ բանասէր, սակայն միշտ գործունէայ գրող ու հրատարակիչ: Իրեն թարգմանութիւնները միայն՝ եթէ ի մի հաւաքենք՝ արդէն հարուստ եւ ճոխ մատենադարան մը կը կազմեն անոնք: Եւ գիտենք թէ թարգմանութիւնն ալ դժուարին եւ լեզուական հմտութիւն պահանջող արուեստ մըն է: Մամուրեան իբրեւ Ռաբի-Նափիւ սոյն արուեստին բովանդակ հմտութիւնն ունի կատարելապէս, որովհետեւ այս անգագար գործող գրիչն իւր թարգմանութեանցը մէջ բնագրին հոգին ու կենդանութիւնը պահել գիտէ ճարտարութեամբ. բայց բնածին ձրիւք գիտէ նաեւ Հայ լեզուին ջիւղն ու մարմինն անոր զգեսները՝ հայալեզներով գեղագիրն առանց խալթարելու անոր կազմութիւնը: Բնագիրը Մամուրեանի գրչին ներքեւ գրութեան մէջ չէ՛ ինչպէս սովոր ենք ըսել. մանաւանդ թէ անոր ճարտար ձեռքին տակ նոր հիւթ՝ նոր սնունդ կ'անուս, կ'ազնուանայ եւ կը գեղեցկանայ նուրբ երանգով մը: Ընոր համար Մամուրեանի թարգմանութիւնքն այնու ասործմանց եւ հաստաբերութեամբ կը կարգացուին՝ ինչպէս բնագիրը: Մամուրեան իբրեւ թարգմանիչ՝ նոր լեզուին Կաշմոյն ու Վոլգային կրնայ կոչուիլ՝ եթէ նոր Անյաղմիւնբու հիտ ի համեմատութիւն բերենք:

Այսպէս երբ Մամուրեան մէկ կողմանէ թարգմանութեանց զբաղելով իւր գրական հրապարակ եւանդն յագեցնելու եւ սիրող թեթեւեղնէ կը ջանար, միւս կողմանէ ընտանեկան պիտոյից հոգը՝ գրագիտաց այս ձիւաղն՝ անոր ուսերուն վրայ կը ծանրանար: Մամուրեան ստիպուեցաւ թողուլ լքանել Զմիւռնիան՝ այն հանդարտիկ ծովափորնէն եւ դէմ եդեալ գնալ պատ ի պատ Պոսփորոսի ափերը, Սեւ ծովուն ալեծուփ եդերը, վերջապէս արեւելեան քաղաքակրթութեան վառարանն ի Պոլսո՝ պաշտօն մը

վարելու յուսով: Եւ այս յոյնն ի դերեւ չեղաւ. վասն զի իր համբաւն իրմէ յառաջ Ոստանն հասած՝ մանաւանդ թէ զեղած էր զայն: Ուստի նախ տեսուչ կարգեցաւ խառփելիք Ներսիսեան վարժարանին. ետքէն Արեւելեան պատերազմի ժամանակ անգղիական հրամանատարութեան ներքեւ գտնուող օսմանեան գնդին մէջ թարգմանի պաշտօն վարեց եւ վերջապէս 1856ին ձեռնադրեալն Մրկտէջ ամիրային թով քարտուղարութեան կոչուեցաւ այս անհանգիստ երկրատարարը: Բայց Մամուրեան ի հապկէ չէր կրնար խանթի չորս որմոցը մէջ փակուիլ կենալ իւր պաշտօնէն ստիպեալ. մանաւանդ թէ այս պարտօնն իրեն նպատաստաւորց առիթ մ'եղաւ Եւրոպայի լուսաւորութեան գլխաւոր կեդրոնները շրջելու՝ դիտելու եւ միժերելու, ինչ որ իւր ապագայ գրական ագարակին օգտակար կը կարծէր, առանց դիտնալու թէ այդ ագարակէն խաղող եմէն ոչ փուշ ու տատաակ պիտի քաղէր առ յապայ: Գլխաւորաբար անգղիական հակայ եւ արեւելեայցս համար շատ տարօրինակ մայրաքաղաքն Երկայն ժամանակ կենալով՝ այս ազգին ծծեց ազատ օդը, իրեն սեպհականեց անոնց անկողար դատողութեան ոգին՝ յանդուգն գրիւնն եւ ի դարձին սկսաւ գրել յանդգնագոյնս՝ բիւզանդեան խղիչ օգաբաժնին ներքեւ: Այս բարձրագիր քաղաքէն սկսաւ անգղիական գիտակով դիտել ու գտնել՝ ինչ որ հնուու շատ հեռու ամպշուած լեռներու եւ դաշտերու վրայ կը գործուէր ի տուէ եւ ի գիշերի: Մամուրեան այս ժամանակս այլ եւս հայ մը չէ. Անգղիացի մըն է դարձած Նեւիլը, Վաթսոն ու Բէյն անուանց ներքեւ: Արեւելեան ջինջ Երկնից տակ՝ գեղածիծաղ ծովափանց վրայ անգղիական կամ աւելի ճիշդ՝ Միլտոնի հանձնարով բաց հայ սրտով կը ստեղծէ զԼիլ, որ մերթ Զովաֆոյն եւ Երեւնի ալ Կոստան քողով կ'աներեւութանայ կը կորսուի Միլտոնի դրամատին պէս: Բայց Նեւիլըն այդ քողը կը պատռէ. իւր արդասի աշուղներով կը տեսնէ զԼիլ ի միջան եւ վերջապէս կը գտնէ զայն անկորուստ կերպով: Այս երկու հայացեալ Անգղիացիները, յորոց մին այնուհետեւ Ներսիսեան կը կոչուի եւ միւսը Շուշան քաղաքական կեանքէ ձանձրացած ու յափրացած՝ հայրենական ժառանգութեամբ մեծացած՝ հրաշունչ մեքենաներով ու մեծագումար դրամագլխով կը դիմեն կ'երթան. բայց ո՞ր ոչ թէ Եւրոպայ կամ Ամերիկայ, այլ Տարօն: Այդ Մեռեալ ծովուն մէջ կը հիմնեն զպրոցներ, — երկրագործական եւ ուսումնական —, կը բա-

նան ապաստարաններ, հանքեր կը բանեցնեն, անուպայ դարաստաններ գերանաւներ դրախտներ կ'ընծայեն, կը դաստիարակեն՝ կը լուսաւորեն եւ իրենց նպատակին կը հասնին: Իսկ այսչափ բարութեանց ու երախտեաց փոխարէն իրերս վարձք գիտէ՞ք ինչ կը խնդրեն իրենց հայրենակիցներէն. «Ընկերային ու քաղաքական փոփոխներէն անցնող մեծ բանաստեղծի՞ն», պէս հայրենաց մէջ՝ «չերիմ մը»: Վէպիս մանաւանդ այս վերջին մասն այնչափ սրտաշարժ ու սրտառու է՝ որ ընթերցողն այն անգղի եւ երեւակայաբան չէր մին թէ եւ ոչ ականատես, սակայն չէ դանդաղել հոգիւն մը մընջել՝ եմէն եկեղեցականն է, եւ կամ Ռաշֆի մ'ընել թէ որ անբարհապէս է: Մամուրեան այս նամակաձեւ վէպիս մէջ, որուն անունն է Անթիմիոս Լաֆաֆի կամ հոյսո մը ծառադէպը՝ եւ գլխաւորաբար Մեռեալ Եւրոպայի քանադի հնդկականութեանը մէջ իրեն վիպասան չունի կամ գէթ չիցուցնէր վիպական այն հանձարը, որով օժտեալ է Ռաֆֆի: Ռաֆֆիի գործերը կարգալու ժամանակ՝ մանաւանդ թէ կարգալէն ետքն ալ՝ ընթերցողին երեւակայութեանց հետ կամուս թէ ոչ կամաւ կը միանայ կը թռչի կ'երթայ, ուր որ զինքը կ'առաջնորդէ: Իսկ Մամուրեանի վիպական երկերն ընթերցած միջոցին՝ կարդացողն մտաց գործունեութիւն գրքին սահմանէն անդին չ'անցնիր, վասն զի վիպական գիւտնն ընթերցողին ջղերն ու երեւակայութիւնը չեն գրգռեր: Բայց Մամուրեանի գրաւիչ լեզուն կարգացողին մտաւոր կենդանութիւնն ու թափըն՝ եմէն կայ կը կապէ կը գամէ անշարժ: Ուստի որչափ որ յայտ յանդիման է՝ թէ Ռաֆֆի բնածին բանաստեղծ ու վիպասան է, նոյնչափ ալ ակնբեր է որ Մամուրեան բռնածին վիպագիր եղած է՝ բռնաբար պատրաստելով այն գաղափարները, զոր չէր կրնար յայտնել բացայայտ: Եւ կ'ըսուի թէ «Բանաստեղծը կը ծնան»: Մամուրեան իւր այս գրքին մէջ, — յորում զեղած է իւր հանձարը շատ բնական կերպով՝ ըստ որում գրութեանցը գլուխ գործոց կրնայ կոչուիլ՝ ինչ որ ալ կ'ուզեն թող ըսեն ոմանք, — եւ ընդհանրապէս Մահաջ մէջ՝ չ'կրնալով փոքր վտուվառն գրիչը սանձել՝ կ'երթայ կը թախտի կ'ընծայ կ'ընծայ ինդիւրներու մէջ, որոնց վրայ կը խօսի մերթ անտարբեր Անգղիացւոյ մը պէս, երբեմն սաստիկ կ'ընծայէր Գաղղիացւոյ մը նման, յաճախ կ'ընծայէր ձեռակերտ մեքենայի մը պէս կը քակէ կը լուծէ ըստ կամս եւ նորէն կը միացնէ ըստ հաճոյցի, միշտ չհաւ-

նած կործող զանազան գոյններով կը նկարէ՝ հաւնան ալ մինչեւ երկնք կը հանէ կամ ուղղակի երկնքէն կ'իջեցնէ՝ կ'աստուածացնէ իւր աստուածաբանական անգիտութիւնը դաւանելէն ետքն ալ։ Եւ այս է գրագիտի մը՝ հրապարակական պաշտօնէն մ'առաջին սխալ քայլը՝ զոր կ'առնու իւր շրջակայիցը մէջ՝ եթէ բարեբախտութեամբ անեղբ կրօնական անտարբերութեան թունաւոր օգը չեն ծծած։

Դառնալով մեր նիւթըն, յորմէ փոքր ինչ չեղեցանք առ հարկի եւ յակամայս՝ մենք տակաւին տեսած չենք մատեան մը, լսած չենք Ռուսահայ մատենագրի մ'անունը, որ զՄամուրեան գերազանցէ իբրեւ պարագիտ հին ու նոր տոհմային ու օտար, մատենագրական եւ քաղաքական դիպաց եւ անցից։ Կան՝ այո՛, շատ մը պատմագէտք ի Ռուսահայս, սակայն իրենց պատմագիտութիւնը՝ թէ եւ կատարեալ կամ հիմնական՝ մասնական է, մինչդեռ Մամուրեանի պատմական ծանօթութիւնն ընդհանուր միացածու է, զոր գիտէ վայելարար գործածել ու մերձեցնել՝ առ որ անի է՝ իւր գրիկն մէն մի քայլափոխին։ Իսկ եթէ զՄամուրեան նկատենք իբրեւ լեւոն-բա-հ-նիւն-գիտ՝ չենք կարծեր որ Ռուսահայք, — որոնց մէջ հայ լեզուն միշտ կաղ ի կաղ եւ գայթ ի գայթ գացած է — եւ անոնց հետ Տաճկահայք ալ առաջնութեան դասին Մամուրեանին զանաւն։ Մամուրեանը ջերմ աշխարհաբարեան է, բայց գիտէ յարգել գրաբարին ալ իրաւունքը, որուն հիման վրայ չինած է իւր լեզուին գեղեցիկ չէրը։ Մամուրեանի լեզուն պարզ ու անպաճոյճ է, սակայն կենդանի ու վայելուչ՝ ներդաշնակ ու ազգու, լոկ աշխարհաբար է, բայց տոհմային եւ ոչ խառնածին՝ գրաւոր եւ կանոնաւոր նման գրաբարին, վերջապէս միայն իրեն սեպհական եւ յատուկ լեզու մըն է, որ անհամական հանձարներու ցանցաւ ձիւղան է։ Մամուրեանի ոճը (style) կտրուկ ու զրուս՝ հոծ եւ մած է, Ինչ խորի Մամուրեանի եւ արդի գրագիտաց լեզուն մէջ, որոնց նաբար շատ գոյնգոյն է։ Մեր քաղցրախօս Վրոյնն ասկէ 21 տարի առաջ՝ երբ հայ լեզուն աւելի կանոնաւոր ու միակերպ էր քան այսօրս, այս Վրոյնն կը վերաւորէր, պարենի կ'արձակէր, կը բողբոջէր, մինչեւ անգամ՝ դաս տալ, լեզու սորվեցնել կը յօժարէր՝ լեզուն ապականողներուն ու աղաւաղողներուն, այդ խտտապահանջ Վրոյնը՝ եթէ իւր

նուրբ ու փափուկ ճաշակը կորուսած չէ՝ Ինչ պիտի ըսէ այսօր եթէ իւր գրիչը նորէն սկսի շարժել։ Եւ հարկ ալ է շարժել, վասն զի բուն շարժելու ժամանակն հիմա է։ Բայց գժախտաբար Վրոյնն ալ չկրցաւ իւր գեղեցիկ գրիչը գերծ պահել բոլորովին այս հասնեքն՝ ինք զինք սոյն անբնական եւ բռնական նորութեանց հեղեղին ի կողմէն ցուցնելով փոքր ինչ եւ լուսթիւն պահելով միշտ։

Այսպէս երբ Մամուրեան զանազան գիտակցութեամբ ներքեւ ամէն թերթի մէջ կը գրէր անընդհատ՝ ամէն տեսակ ինքնորն առաջին քարն ինքը կը նետէր եւ վերջնական յաղթութեան պսակն իւր գլուխը կ'առնուր, իր համբաւոյն սահմանն սկսաւ ընդարձակել եւ ամէն պաշտօն մանց գուններն արդէն անոր առջեւ բաց էին։ 1861ին ազգային Պատրիարքարանի դիւանապետութեան բարձր պաշտաման կոչուեցաւ Սարգիս Պատրիարքէն։ Եւ այս պաշտօնէն էր իրեն հարկաւորն ու օգտակարագոյնը։ Հոս ի մերձուստ դիտեց եւ շուտից տոհմային մարմնոյն երակը, տեսաւ ժողովրդեան վերջերն եւ ինքն ալ վերադարձաւ կարգի։ Եւ այնուհետեւ Մամուրեանն իր գրիչն ըրաւ նշտրակ (lancette) եւ մեղմը սպեղանի, բայց աւանդ ի գործածութեան չկրցաւ չափը պահել. ողն ու փուտն ի միասին սկսաւ կորել պարուրել ի բաց, որով իր գրիչը նկատուեցաւ սուր եւ մելանալ ալ թոյն, թէ եւ թոյնն ամէն առողջարար դեղերու հետ խառն է։ Աւասիկ այս է այն երկրորդ պատճառը, որ Մամուրեանին եւ զինք թողնելու մէջ իբրեւ մարտկոց կանգնեցաւ։ Եւսն հակառակորդք մեծատունն ու գիտունը դասէն՝ աշխարհական ու եկեղեցական կարգէն, վասն զի ինք ոսոխ թուեցաւ ոմանց։ Այսու ամենայնիւ Մամուրեան գործեց ու գրեց առանց վճատելու։ Ազգային Մահմա՝ նագրութեան գլխաւոր խմբագիրներէն մին եղաւ՝ Կ'րուտի, մանաւանդ թէ հոգին ու կենդանութիւնը Մամուրեանի գրչէն առած է այդ խմբագրութիւնը, որ ի սկզբան անդ՝ «յօդուածներու լոկ ցանկ մըն էր»։ Բուն այս խնդրոյս համար սաստկացաւ կուսակցութեան փոթորիկն, որ զանազան ոգիք հրապարակն՝ իբրեւ ծովափն՝ նետեց ընդդէմ Մամուրեանի։ Մեղաւ եւ Մախնիւն եւ Միւսն թերթներն իրենց սինակները բացած էին Մամուրեանի բեղմնաւոր գրչէն առջեւ, որ ասոնցմով ալ գոհ չեղաւով՝ 1864ին ի Զփուռնոյ ի Պոլսի փոխադրուած Ծաղիկ հանդիսին խմբագրութեանն տասնմեկը։ Այս ժամանակս էր՝ երբ Մամուրեան Վրոյն կեղծ անուամբն

1 Ցես Զայիական Նամակին. հր. 185—186:

ամենայն ուրիշ եւ ամենայնի կը ներկայանար: Սոյն անուան ներքեւ զրու եւրոպական դիմակն իբրեւ նոր Պարսկեան մը, որպէս զի դիմակներ ի բաց առնու: Պարսկեան իր երգիծաբանու: Թեանցը մէջ բացայայտ եւ անպատուակ կերպով իւր հակառակորդը միանգամայն ընդ միշտ մեղքել կը ջանայ՝ առանց անողորմ վիրա-հատութեանց, մինչդեռ Մամուրեան ի ծածուկս ու մեղմարար կը հարուածէ՝ կը վերադարձ: Կը կտրէ կ'անցնի մինչեւ ցերակա շնչոյն: բայց չի մեղքներ, որպէս զի նորէն խայթէ՝ վերջ դնէ ու չարաբէ: Թշուառ հակառակորդը Վրոյրի գրչին հարուածոցը ներքեւ օձի պէս կը գալարի՝ առանց իր գլուխն պաշտպանել կարենալու: Իսկ Վրոյրն իր ոտին այն ժամանակ հանգիստ ու ազատ կ'արձակէ՝ երբ այն անշնչացեալ դիակ մըն է դարձած: Վասն զի mors ultima ratio. Այս ժամանակ Մամուրեանի գրչին ամենէն փոքրիկն ու ծաղիկաւ ժամանակն է: Վրոյր կեղծ անուամբ իր գրած բազմաթիւ նամակները, զոր այլեւայլ թերթերու մէջ մաս առ մաս հրատարակեց՝ նոր նամակածեւ հատուածներ ալ յաւելցնելով՝ նորէն ի լոյս ընծայեց ի խնդրոյ բարեկամաց գառ գրեղմ մը, որուն անունն է Հայկական Նահանգ: Գլխաւորաբար Մամուրեան այս գրքին մէջ զեղած է իւր հանձնարն եւ գրչին բովանդակ բարձրութիւնն ու զեղեցիկութիւնը, թէ եւ նամակները լոկ հեզնական-երգիծաբանական երեւոյթ մը կ'ընծայեն: Ով որ այս գիրքը ընթերցած չէ, չենք կարծեր թէ այնպիսին այն ժամանակուան տոհմային վարչական ու գրական գործոց ընթացից այնչափ ի մերձուտ տեղեակ ըլլայ: Ճիշդ այս միջոցիս Սահմանագրութեան վրայ յուզուած խնդիրներն ու շփոթութիւններն սաստկանալով՝ Մամուրեան հարկ համարեցաւ հրաժարել դիւանապետութեան պաշտօնէն եւ դառնալ իւր ծնունդավայրը: Այն ինչ Զմիւռնիա հասած էր Մամուրեան՝ Մեքսիկական եւ Հոնդուրասեան վարժարանաց նախ իբրեւ ուսուցիչ եւ ապա սեռուէ անուանեցաւ: Տեւեց մնաց այս պաշտամանս մէջ գրել թան տարի շարունակ, եւ 1889 ին հրաժարեցաւ այս պաշտօնէն ալ, եւ այժմ կը զբաղի արտաքին կամ առանձնական բազմաթիւ դաստիարակութեամբ՝ ուսուցանելով հայերէն՝ գաղղիներն եւ անգղիներն:

Մամուրեան լրագրի մը նշանակութիւնն ու ազդեցութիւնը լաւագոյնս ըմբռնելով՝ նոյն իսկ իւր անհատութեան այնչափ զբաղմանը մէջ՝ 1871 ին սկսաւ հրատարակել Ա. Մամուրեան

թերթը, որ դեռ կը շարունակուի գրեթէ մի միայն Մամուրեանի գրելով՝ ընդդէմ այնչափ արգելքներու: Ինչ իբրեւ իմք-փէր մեծ ազդեցութիւն ունէր գրական հրապարակութեան վրայ, որ ի ժամանակին շատ ընդարձակ էր: Եւ թերեւս այս պարագան է՝ որ անոր գրիչը կը կապէ՝ եթէ շահելըները այնչափ երկայն ժամանակի գործունէութիւնն ալ, որ զերկաթ անգամ կը մաշեցնէ: Այսու ամենայնիւ Մամուրեան երբ Հռոմ նուաճաւ յօգուածները կը գրէ՝ կարծես թէ այն 25 ամեայ աշխոյժ ու վառվառն երիտասարդն է, որ հուր ու բոց կը շնչէր երբեմն: Բայց այս օրս Մամուրեան իր կենաց 63 եւ գրական արդիւնալից ամաց բոռաստն եւ երեք շրջանները բոլորած պսակած է: Որչափ որ իւր գործն գլուխն ու նստը ծածկուած են ձիւնափայլ մաղբիւրով՝ սակայն իւր խօսքերուն մէջ դեռ կրակ ու բոց է: Իր ջղային միջահասակ մարմինը թէ եւ տարիներու բազմազգաղ աշխատութեանց բեռն բարձած է, բայց Մամուրեանի աղամանդեայ մտաց գործունէութիւնն ու աննկուն կամաց կարողութիւնը նոյն է տակաւին: Իրեն փարփար ու վառվառն աշխատներն իր ներքինը կը ցրլացնեն կատարելագոյն: Եւ վերջացնենք յօգուածին՝ մաղթելով՝ «Վզգային գրականութեան մեծ դիւցազն» շատ տարիներու շրջաններ՝ նոր կար ու կարողութիւն:

Զմիւռնիա.

Հ. Թ. ԹՈՒՆԻՍԻԱՆ.

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍԵՂՈՒՆԳՈՍ ԻՄՈՍՏՈՍԷՐ

Բ.

(Հարանախոսութիւն)

Ուշիւս՝ իւր քննութիւնը կը սկսի արարեւելն բնագիրը յունականին հետ համեմատելով, եւ մտադիր կ'ընէ որ երկուքին նկարագիրն իրարմէ բոլորովին տարբեր է. (էջ 18.) Արաբացոյն քոլդէպը կը սկսի «Արեւել» ի Բերիտա, եւ՝ «Արեւելոս» կը ներկայացուի իբրեւ բուն սեմական սերնդէ՝ այնպէս գործելով ու խօսելով ինչպէս սեմացի մը: Թարգմանելով վարդա առաջին մասն թէ բոտ արարական եւ թէ բոտ յոյն բնագիրն, սա դիտողութիւնը կ'ընէ վերջնայն վրայ: Յոյն բնագիրը, կ'ընէ, շատ գէշ գրուած է եւ լի է այլակերպեալ բառերով եւ ունի լատիններէն առու-թիւներ, ինչպէս βάκλον (= baculum) եւ μετáτον (metatum): Այս վերջինը շատ ուշ կ'ընդ գործա-